

Відгук
отримано
1.06.2021 р.
Голова спеціалізованої вченої ради ДФ 26.133.015
проф. Конесник О.С.
д-р.ф.н. О.С.

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 26.133.015
у Київському університеті імені Бориса Грінченка,
доктору філологічних наук, професору,
професору кафедри германської філології Інституту філології
Колеснику Олександрю Сергійовичу

ВІДГУК

офіційного опонента **ЖАБОТИНСЬКОЇ Світлани Анатоліївни**, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького на дисертаційну роботу **ТУГАЙ Олександрі Миколаївни** на тему "*Складне речення з дієсловами волевиявлення в ранньонovoанглійській мові: структурно-функціональний аспект*", подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія, галузь знань 03 Гуманітарні науки.

1. Актуальність теми дослідження. Актуальність дисертаційного дослідження "*Складне речення з дієсловами волевиявлення в ранньонovoанглійській мові: структурно-функціональний аспект*", виконаного О.М. Тугай, зумовлена як вибором досліджуваної проблеми, так і способом її вирішення, представленим методологією, що поєднує доробок декількох сучасних лінгвістичних парадигм. Досліджуваною проблемою є формування складних синтаксичних реченневих структур з дієсловом-присудком на позначення волевиявлення – іманентної характеристики людини, засадничої для комунікації. Оформлення речень із дієсловами цієї семантичної групи, надзвичайно важливої для мовної системи, в історії англійської мови відбувалося поетапно, із набуттям ними сучасної форми в ранньонovoанглійський період, який і розглядається в дисертації. Її суголосність із лінгвістикою сьогодення очевидна у способі пояснення механізмів утворення досліджуваних реченневих форм із залученням базових положень теорії

генеративного синтаксису Ноама Хомського, зокрема X-штрих теорії як її експланаторно потужного складника, що дозволяє унаочнити універсальні правила формування вербальних синтаксичних форм як таких. Розгляд структурного аспекту досліджуваних речень доповнюється з'ясуванням їхніх функціональних особливостей, потрактованих у термінах сучасної теорії кількоступеневого актуального членування речення як уживаної в комунікації інформаційної структури.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Сформульовані в дисертації наукові положення і зроблені авторкою висновки щодо структурних і функціональних особливостей ранньоніовоанглійських складних речень є достовірними, зважаючи на репрезентативний корпус аналізованих автентичних даних (3750 речень, отриманих методом суцільної вибірки із новоанглійських художніх творів загальним обсягом 7632 сторінок) та на логічну послідовність, несуперечливість та коректність застосованої до цих даних комплексної методики аналізу, що поєднує доробок формального (традиційного та генеративного), семантичного і функціонального синтаксису. Обґрунтованість результатів дослідження, отриманих завдяки застосуванню сучасної комплексної методології до значного за обсягом корпусу даних забезпечується логічним класифікуванням цих даних в термінах обраних теоретичних концепцій, опрацюванням цих даних із застосуванням кількісного аналізу (результати якого надані як у тексті роботи, так і в п'яти таблицях Додатків) та ілюстрацією зроблених узагальнень численними прикладами речень (у тексті роботи їх 251), синтаксична та комунікативна структури яких унаочнені відповідними графічними репрезентаціями.

3. Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження О.М. Тугай полягає в тому, що в роботі *вперше*: (а) здійснено комплексне дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей складного речення з дієсловами волевиявлення в англійській мові XVI-XVII століть; (б) синтаксичну структуру складного

речення з одноперехідною та двоперехідною об'єктною комплементациєю пов'язано з лексичною семантикою головного дієслова; (в) ранньоновоанглійську синтаксичну структуру, конституйовану головною клаузою з дієсловом волевиявлення та особоводієслівною або інфінітивною комплементною клаузою розглянуто як результат трансформації відповідних структур, що існували в давньоанглійському та середньоанглійському періодах; (г) визначено інваріантні та варіантні форми складного речення з дієсловами волевиявлення, утворення цих форм пояснено із застосуванням методики моделювання синтаксичних дерев, вживаній в X-штрих теорії; (д) у визначених синтаксичних формах складного речення виявлено закономірності маніфестації об'єктивної модальності (способу і часу дієслова) в присудковому компоненті головної та підрядної клауз; (е) продемонстровано особливості реалізації функціональної перспективи ранньоновоанглійського складного речення (із залученням понять багаторівневого тема-рематичного членування речення, топікалізації, рематизації та екстраполяції).

Заслуговують на увагу конкретні спостереження дисертантки щодо:

- розвитку гіпотаксису з паратаксису, що супроводжувалося перетворенням питальних займенників на відносні й виникненням граматикалізованого гіпотаксису з особоводієслівною комплементациєю (сс. 117-118);
- застосування теорії слідів (інтегрованої в X-штрих теорію), яка пояснює компресію логічного суб'єкта в інфінітивних клаузах, де суб'єкт інфінітивної клаузи опускається за умови його збігу із суб'єктом головної клаузи (підрозділи 3.5.2 та 3.5.3);
- залежності застосування клаузального інфінітива з часткою або без частки *to* від семантики головного дієслова: семантика бажання демонструє слабку взаємодію, експліковану інфінітивною часткою *to* (*want to V*); семантика наказу демонструє сильну взаємодію, експліковану відсутністю частки *to* (*order V*) (сс. 145-147); це спостереження є суголосним із сучасною лінгвокогнітивною теорією іконізму, за якою сутності, зближені онтологічно й у мисленні, зближуються також і знаково; з теорією іконізму узгоджується й інше важливе

спостереження дисертантки – щодо порядку слів в аналізованих реченнях, який відтворює порядок думок мовця (с. 174);

➤ кількарівневого актуального членування речення, за якого поділ інформації на тему (відоме) і рему (нове) відбувається "деревоподібно": ширші тема і рема можуть мати свою "внутрішню" тему і рему – принцип, якого дотримується дисертантка під час аналізу фактичних даних.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні результати здійсненого дослідження повною мірою висвітлені в 16 одноосібних наукових публікаціях за темою дисертації, із них: 8 статей у наукових фахових виданнях України, одна стаття у періодичному науковому виданні ЄС, 7 тез у збірках матеріалів наукових конференцій. У публікаціях відображені матеріали за всіма розділами дисертації. Основні положення *першого розділу* розкрито в чотирьох публікаціях, де надано огляд попередніх праць, присвячених англійським дієсловам волевиявлення, продемонстровано генезу складного комплементарного речення в історичному аспекті, розглянуто підходи до аналізу комплементарних комплексів у сучасних граматичних студіях, схарактеризовано релевантні для дисертації постулати генеративної граматики (X-штрих теорії). Основні положення *другого розділу* розкрито у двох публікаціях, де дієслівна клаузальна комплементация розглянута в термінах X-штрих теорії, а також обговорена в історичній перспективі. Основні положення *третього розділу* викладено у 8 публікаціях, де аналізуються інваріантні та варіантні моделі складних комплементарних конструкцій з дієсловами волевиявлення в ранньоновоанглійській мові, потрактовуються дієслова волевиявлення як засіб вираження вольового спонукання, виокремлюються граматичні типи особоводієслівної та інфінітивної комплементарних клауз стверджувального та питального характеру, обговорюються деривація та вживання інфінітивних конструкцій контролю, аналізується *to / bare* маркування інфінітивних клауз у постпозиції до дієслів волевиявлення. Основні положення *четвертого розділу* розкрито у двох

публікаціях, в яких висвітлено організацію функціональної перспективи ранньоновоанглійського речення з особоводієслівною / інфінітивною комплементациєю дієслів волевиявлення.

5. Практичне значення одержаних результатів. Матеріали і результати дослідження можуть бути рекомендовані для осучаснення університетських курсів із теоретичної граматики англійської мови (розділ "Синтаксис"), історії англійської мови (розділи "Дієслово", "Синтаксис"), загального мовознавства (розділи "Генеративна граматика", "Функціональний синтаксис", "Порівняльно-історичне мовознавство"), а також для розбудови спецкурсу "Основи генеративного синтаксису", актуального для українських ЗВО, де генеративна теорія, що є однією з провідних лінгвістичних парадигм сучасності, не викладається і за межами школи проф. І.Р. Буніятової не застосовується як джерело дослідницького інструментарію. Рецензована дисертація, ознайомлення з якою є корисним для науковців, що працюють у галузі синтаксису германських мов, сприяє поширенню генеративної теорії.

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації. Дисертація, виконана в цілому на високому науковому рівні, як і будь-яка фундаментальна праця, не позбавлена окремих проблемних і дискусійних тверджень, що породжують запитання, запрошують до полеміки і викликають деякі зауваження.

Запитання зумовлені недостатністю (для рецензента) інформації щодо визначення деяких понять або обґрунтування деяких висновків.

- На с. 34 із посиланням на Р. Кверка зазначаються п'ять основних функціонально маркованих конститuentів речення: суб'єкт (S), дієслово (V), об'єкт (O), комплемент (C) та ад'юнкт (A). За визначенням, ці конститuentи рівноправні. Але комплемент і ад'юнкт може підпорядковувати поняття об'єкт. То що мається на увазі?
- На с. 52 згадується модель тема-рематичного ланцюжка: "тема – транзитивний елемент – рема". Тема і рема визначаються, тоді як

транзитивний елемент ані в цьому, ані в інших місцях роботи не визначається. Прохання визначити.

- Як дисертантка розуміє топікалізацію (що має різні тлумачення), і чим зміст підрозділу 4.2.2. "Суб'єктивно маркований порядок слів" відрізняється від змісту підрозділу 4.2.3. "Топікалізація складного речення"?

Полеміка стосується можливості (на думку рецензента) запропонувати альтернативну інтерпретацію окремих положень.

- Перше положення стосується назви "дієслова волевиявлення". Мені здається, що цей термін не охоплює семантику всіх аналізованих дієслів. У підрозділі 1.1 "Трактування категорії волевиявлення в філософських студіях" дисертантка намагається зібрати різні дефініції цього поняття, з яких так чи інакше випливає, що воно визначається на тлі комунікації як "веління особи, спрямоване на іншого або на себе" (с. 32). Тобто, в лінгвопрагматичних термінах можна сказати, що це облігативна семантика директивного і комісивного планів (зобов'язання покладається або на адресата, або на самого мовця). Серед аналізованих дієслів, поданих у роботі лише за алфавітом, без розподілу на семантичні групи, дійсно, є номінації директивів (*order, command, beg, require, instruct, persuade, beseech, entreat, advise, persuade, pray, request, require, ask* /але тільки в значенні "просити", а не "запитувати"/) та комісивів (*promise, swear*). Проте серед цих дієслів є також ті, що позначають бажання (*want, wish, desire, hope*), примус (*compel, enforce, force, induce*), дозвіл (*permit, forbid*), намір (*intend, choose, dare, resolve, determine* /у значенні "мати намір", а не "визначати"/). Якщо примус і дозвіл можна схарактеризувати як волевиявлення, то бажання і намір – навряд чи, адже вони можуть бути невисловленими і тим самим не "виявленими". Чи не було б доцільнішим схарактеризувати досліджувані одиниці як "дієслова з інтенціональною семантикою" – адресатною (вербальний директив, примус, дозвіл) та адресантною (вербальний комісив, бажання, намір). Такі визначення, мабуть що, краще узгоджуються із запропонованим дисертанткою розподілом комплементарності на

одноперехідну (структура SVO_d – для вираження власне інтенції мовця) та двоперехідну (структура $SVO_{ind}O_d$ – для вираження інтенції мовця щодо адресата).

- Наскрізно по тексту роботи *that* та *wh*- визначаються як рядопокладені сполучники-комплементаризери, що "не впливають на семантику комплементної клаузи: їх трактують як семантично порожні елементи, що вводять пропозицію комплемента" (с. 39). Насамперед, виникає сумнів щодо "семантичної порожності" цих елементів. Вочевидь, *that* є катафоричною займенниковою репрезентацією події, представленій комплементною клаузою: е.г. *We hope that(the work be finished)* – с. 48. Елемент *wh*- (питальний займенник, трансформований у відносний) за своєю семантикою є частиною комплементної клаузи, приєднуваної до головної клаузи асиндетично: е.г. *I asked them (what progress they have made)* – с. 39. Тобто, змістова і формальна природа зазначених одиниць є різною, і чи можна тоді говорити про однакову операцію "пересуви *that* (-*that*), *wh*- ліворуч, на місце вершини-специфікатора функціональної проекції CP, яка головує над комплементом" (с. 102)? Схоже, це дійсно так для *wh*-, переміщення якого супроводжується свого ролу "розщепленням" і "злиттям" *wh*- як елемента комплементної клаузи і як сполучника. А звідки пересувається *that*? Чи не стоїть він на своєму ісконному місці вершини специфікатора?
- У четвертому розділі, де досліджується функціональна перспектива складного речення з дієсловами волевиявлення (підрозділ 4.1.1), аналіз корпусу даних здійснюється в термінах тема-рематичного членування інформації, асоційованого з комунікативною динамікою речення, тобто показом того, яка інформація в ньому є відомою, а яка є новою. Проте надзвичайно дрібне розчленування елементів речення на складники радше нагадує не комунікативне, а пропозиціональне (семантичне) членування на змістово головний і підпорядкований елементи. У семантиці тексту є щось схоже, визначене як реляційна когерентність, представлена термінами

"ядро" і "сателіт" (Mann & Thompson 1988). То про яку динаміку речення іде мова – про комунікативну чи про змістову?

Зауваження, які є нечисленними, стосуються суто технічних аспектів роботи.

- У прикладах 97, 125, 153, 194, 218 і 243 дієслово *ask* застосовується не в директивному, а в запитальному значенні, яке не інтегрується в семантику досліджуваних одиниць. Аналогічно, у прикладі 173 дієслово *determine* має семантику "визначати щось", а не "мати намір".
- Томас Гівон не належить до школи Н. Хомського (с. 18). Він представник функціональної і когнітивної лінгвістики.
- Періодизацію генеративної граматики Хомського на с. 77-78 бажано було дати чіткіше.
- Згадування авторів у тексті (включно з посиланнями) є більшою мірою адекватним за хронологією, ніж за алфавітом. Інакше ім'я рядового послідовника передує імені автора концепції (як от "За Т. Клепіковою і Р. Хаддлстоном..." – с. 35).

Полемічна і критична частини відгуку аж ніяк не заперечують цінність здійсненого дослідження. Полеміка дозволяє авторів дисертації дотримуватися своєї точки зору, суголосної із загальною концепцією цієї наукової праці. Критичні ж положення не стосуються суті й висновків роботи, яка в цілому є фундаментальним, ретельно і грамотно виконаним дослідженням, присвяченим актуальній проблемі, яка існує в сучасній англійській мові і для вирішення якої розроблено теоретичну схему аналізу, базовану на міждисциплінарному доробку різних лінгвістичних студій. Дисертація "*Складне речення з дієсловами волевиявлення в ранньомовноанглійській мові: структурно-функціональний аспект*" є завершеною науковою працею, в якій її авторкою, Тугай Олександрою Миколаївною, отримано нові науково обґрунтовані результати, котрі сукупно розв'язують конкретне наукове завдання, що є значимим для теорії генеративного синтаксису та теорії функціональної перспективи речення.

Дисертація О.М. Тугай відповідає порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її авторка **Тугай Олександра Миколаївна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Опонент:

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології
та методики навчання англійської мови
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

С.А. ЖАБОТИНСЬКА

31 травня 2021 р.

Підпис проф. С.А. Жаботинської підтверджую.

Проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

проф. С. В. КОРНОВЕНКО